

ОЩЕ ЗА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

А. Б. Благоев, проф., д.фз.н.

В периодичния печат преди около месец бе разгледано т.н. „изтичането на мозъци”, което е проблем на обществото, но особено силно то засяга висшето образование. Настоящият текст е посветен на някои други проблеми в българските ВУЗ. Естествено, подобно продължение далеч не може да изчерпи темата, по-скоро това е принос в дискусиата, която непрекъснато трябва да водим въобще по образованието.

България е страна, силно застрашена от образователна и културна деградация. Системата на висшето образование (ВО) е пряко засегната от неблагоприятните процеси, протичащи в обществото през последния четвърт век. Но именно това образование може да се превърне в катализатор на възстановяването, защото то осигурява кадрите (завършващи студенти) за първия контур на системите за управление на държавата и стопанството (функционирането) и едновременно с това кадрите, принципите и идеите за втория контур (развитието), тоест бъдещия елит. За да определим мястото на ВО в обществото ще дешифрираме два често използвани термина:

1. Разделение и взаимодействие на властите.

Демократичната държава може да да процъфтява икономически и културно само при

взаимодействието на пет независими власти: законодателна, изпълнителна, съдебна, власт на информацията и власт на интелекта. При подобно управление на правовата държава последните две власти трябва да пронизват всички останали. Власт на информацията означава не само свободен печат, прозрачност и право на информираност, но и изобилие на бази данни по всякакви въпроси, както и съответните

Фигура 1. Разделение и взаимодействие на властите

средства на комуникация. Властта на интелекта се осъществява със строг подбор на ръководителите на всички звена отдолу до горе по пирамидите на останалите власти, отчитайки подготовката, компетентността и морала на кандидатите. Уредените държави, преминали епохата на модернизация за 2 – 3 столетия, притежават в значителна степен такава система на управление и тук е ключът на тяхната стабилност. Ако, обаче (каквато е случаят в съвременна България) политическите решения не се взимат след щателно

предварително обсъждане в професионалните гилдии, а са плод на конюктурни интереси на вътрешни и външни заинтересовани кръгове, когато решават „калинките” или техните куклови, то държавата губи своята субектност и деградира.

2. Икономика на знанието.

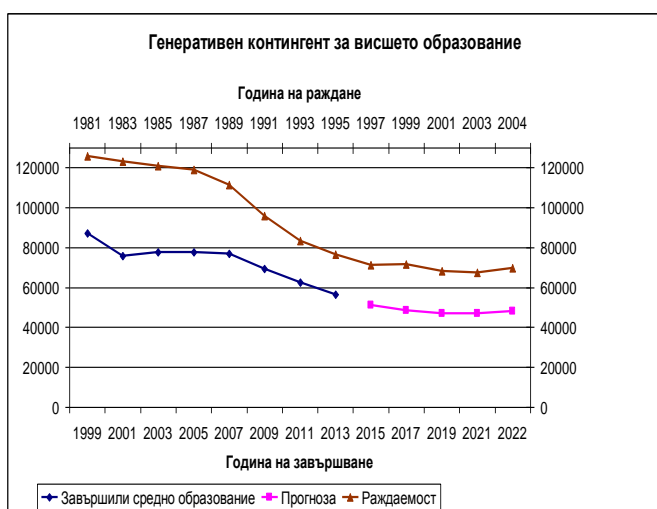
В последните десетилетия знанието се превърна в основен фактор на растеж на развитите държави. Счита се, че този фактор е по-важен отколкото природните ресурси, труда и физическия капитал. Икономиките, основани на добив и преработка на суровини или тези, които произвеждат стоки с ниска придана стойност, нямат никакъв шанс в конкуренция с икономиките, основани на знанието. За да съществува икономиката на знанието е необходимо да е налице: национална иновационна система, институции, осигуряващи благоприятна правна и икономическа среда за внедряване и развитие на съвременни производства, съзидателен и добре обучен човешки капитал, развита информационна и комуникационна инфраструктура.

Според Питър Дракър, М. Делягин, Е. Гильбо и др. , хората на интелектуалния труд се превръщат в доминиращата група в една икономика на знанието и въобще в обществото, защото те произвеждат по-голямата част от националния доход. За подобни икономики инвестициите в интелектуалния потенциал са по-важни от капиталовложенията. Затова производства, свързани с голям разход на труд и капитал, се изнасят за да се освободят ресурси за инвестиции в интелектуалния потенциал. Това е точно обратната тенденция на тази, която наблюдаваме тук. Чакаме стратегически инвеститор като манна небесна, а страната непрекъснато напускат млади хора със значителни творчески възможности, за образованието на които сме дали много милиони. Веднага се вижда, че висшето образование има пряко отношение към голямата част на основните елементи, споменати в точки 1 и 2. То е предпоставка за успешна творческа работа. Не случайно в Закона за Висшето Образование на университетите им се вменява в дълг да развият иновационната дейност наред с науката и културата. Но този призив остава само на хартия. Защо?

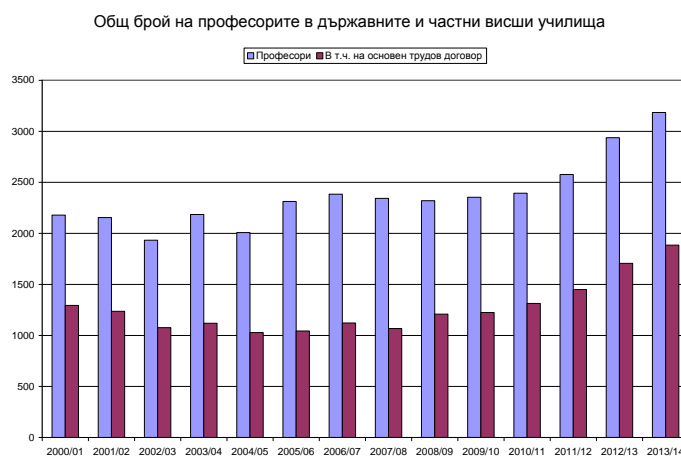
Когато обществото се срива, системата за ВО не може да бъде един оазис. В нея действат редица негативните фактори, като: демографския срив на нацията, влошено качество на средното образование, мизерно задушаващо финансиране на висшето образование и науката, кадрови проблеми, емиграция както на млади, така и на напълно изградени специалисти, амортизирана материална база, епидемично разрастване на едно псевдообразование в слаби вузове, пазар на труда, които не търси качествени специалисти, силна конкуренция на нашите ВУЗ от страна на университетите в развитите

държави и т.н. При това тези фактори са взаимно обуславяни. Една част от тях са разгледани накратко по-надолу.

Демографски проблем в Република България. Фигура 2 по-долу показва драматичното намаляване на раждаемостта, и като следствие, намаляването на броя на абитуриентите, които могат да кандидатстват във нашите ВУЗ¹. Намаляването на броя на младите хора е индикатор за тежката криза, обхванала обществото. Фигура 3 показва бурния ръст на професорите, след приемането на новия закон за израстване на академичния състав през 2001 г. Този закон, който трябваше да отчете нуждата от **децентрализация** на системата за присъждане на степени и звания и едновременно с това да **запази високи² и единни** за цялата страна **стандарти** при израстването на кадрите, не се оказа на нужното ниво.

Фигура 2. Ходът на горната крива (раждаемост в числа) показва какво всъщност се случва след годината на т.н. „демократични промени” - 1989 г. От тогава раждаемостта стремително намалява. А долната крива илюстрира влиянието на въпросните промени върху броя на абитуриентите, когато родените преди 18 години младежи трябва да кандидатстват в Университета. Намаляващият контингент на постъпващи във ВУЗ има много негативни последици за обществото като цяло.

Фигура 3. От 2011 г. действа новият закон за израстване на академичните кадри (ЗРАСРБ). Фигурата показва динамиката на общия брой на професорите във ВУ в страната. Прави впечатление бързото нарастване на хабилитираните лица след 2011 г. в следствие на действието на новия закон за развитие на академичния състав. Студентите намаляват, а професорите набъбват. Но каква част от тях ще останат в паметта на младите хора?

Сега доценти и професори се произвеждат колкото щещ, но колко от тях отговарят на високите изисквания към хабилитираните лица. Аналогична грешка бе направена в Румъния, но след като там се наплодиха купища доценти и професори, румънците осъзнаха факта, че се намираме на Балканския полуостров, с типичните балкански шмекерии. За да се намалят щетите, те отново се върнаха към „тоталитарния” ВАК.

Неолибералния подход. Потресаваща е настойчивостта, с която се провежда политиката

– парите следват ученика, парите следват студента, парите следват болния. Има ли го някъде другаде в т.н. „нормален“ свят това? Тази политика, в съчетание с принципа за „ефективност“ е един от компонентите на тоталното обезлюдяване на селата и малките градчета, след като там се затвориха училища и здравни заведения и на тоталното духовно ограбване на младежите, ако те получават дипломите си за висше образование от новооткрити филиали на „университети“ – или както журналистите ги наричат „университети - авто и ж.п. гари« ! Можеш да търсиш ефективност, само при производството на гайки, а не когато бавно, с огромен труд и търпение, формираш бъдещите български граждани. Няма нищо по-страшно от полуинтелигента, а неговото “производство” е поставено в България на конвейр. Например какви учители ще бъдат възпитаниците на тези „университети“?

Кадровият проблем в утвърдените ВУЗ е доста тежък. Например Физическият Факултет на СУ, в 1999 г. имаше 191 преподаватели, а сега те са 124. Този факултет, заедно с химиците и биолозите измива лицето на СУ пред света с научната си продукция. Как обаче при такова мизерно финансиране, звеното ще поддържа нивото на учебната и научната си дейност? Истинското отношение на държавата към системата на ВО се вижда от това, че субсидирането на ВУЗ е било в размер 0.65 % от БВП през 2003 г., а през 2014 г. спада до 0.46% от БВП.

За да се задържат млади хора с необходимите за един преподавател качества и за да се мотивират сега действащите преподаватели е необходимо значително да се увеличат средствата за субсидията на висшите училища, така че за 4 – 5 години от 0.5% те да стигнат до 1.2 % от БВП. Аналогична е ситуацията с финансирането и на БАН.

Проблемът с влошеното качество на кандидат студентите, вследствие на пропуските в средното училище може да се решава, като се въведат гъвкави учебни планове. Тук ще вметна, че средното образование е не само с влошено качество, но и е немотивирано или е мотивирано от чужди на страната интереси. Преориентирано е към привидно хуманитарно направление чрез раздуване на такива предмети като чужди езици, европеистика, сексуално възпитание и т.н., за сметка на точните науки, тоест за сметка на науките, които формират способността за логично и независимо мислене. Ситуацията в средното образование е много тревожна и се нуждае от отделен анализ от специалистите.

Чрез гъвкавите учебни планове, след отсяване на случайните хора, можем да запазим тези, които искат да учат, но не са на нивото на учениците от елитните гимназии и заедно с това да дадем възможност на най-добрите да завършват по-бързо или да набират повече

кредити за същото време. От решаващо значение е и в каква степен ще преориентираме учебните планове от формалното предаване на знания към формирането на умения за решаване на проблеми.

Относно изхода на висшето образование: във връзка с въвеждането на тристепенната структура системата беше подложена на драстични реорганизации, ефектът от които не е положителен. Знанията на завършващите бакалаври по техническите специалности и тези от природните науки са по-ниски от знанията, които имаха техните колеги в четвърти курс преди промените. Но вече едва ли е възможно връщане назад поне в близките 8 – 10 години. От МОН обявиха намерението да допълнят системата с още едно звено - двугодишни колежи. Поради влошеното качество на средното образование тази идея не е толкова лоша, с оглед на това колегите да получат допълнителна подготовка, която ще им позволи да постъпят и да завършат престижен ВУЗ. **Но се пита – български ли ще бъде този университет?**

За пазара – той търси бърза реализация, самият той бързо се мени и не е ясно след 5 години какво ще е нужно. Извод: образователната система трябва да поддържа много широка номенклатура на подготвяните специалности. Освен това – какво произвежда сега България, та да са й необходими суперспециалисти? Получава се затворен кръг – налице е производство на продукти с ниска принадлежна стойност, които не изискват висока квалификация – и изтичане на качествени специалисти с добра фундаментална подготовка, които ще създават нови продукти в чужбина. Последните ще купуваме за луди пари.

По достъпността на образованието. При 51 хиляди завършващи абитуриенти през тази година, свободните места във държавните университети са 71 хиляди. При това положение достъпността на образованието е свързана с нивото на студентските такси, които между другото не са символични. Но самият факт за преоразмерен прием в държавните ВУЗ означава, че **държавата е оставила дейността на висшите училища на самотек**. Недостатъчно финансиране, но и липса на интерес какво става там ! По-горе бе демонстрирано отсъствието на интерес на властта към системата на ВО. Поради академичната автономията тя не се намесва в управлението на ВУЗ, а би трябвало! В края на краищата тези средства ~ 400 млн. лева, които бюджетът ще даде на държавните висши училища тази година, са на обществото. И то трябва да знае защо дава тези пари. Все повече са гласовете, че финансовата и административна дейности в Университетите трябва да се управляват от високопоставен държавен служител (президент), който да защитава обществения интерес, а ректорът и АС имат предостатъчно работа по академичните проблеми.

По научната работа на преподавателите. Синтезът между науката и преподаването е визиран във всички закони и подзаконови актове, отнасящи се до висшето образование. На практика обаче, от преподавателите се искат само часове и толкова. Научната им работа не се отчита в натоварването, практически не се финансира, само, когато стане дума за годишни отчети преподавателският състав е форсиран да дава информацията за нея. Досегашният опит показва, че атестациите не са ефективни. Радикална промяна в това отношение може да се случи само ако се мине на европейската система за атестации: тя е от чужбина. Затова крайно време е да се въведе действително силно ранжиране на университетите по качество на обучение и научна продукция, което съответно да има и финансово изражение.

Сега вече в България се говори за Изследователски Университети и като такива са определени четири – Софийски Университет, Медицинска Академия - София, Технически Университет – София и ВХТИ (Само четири от над 55 държавни и частни университета!). Направено е сдружение на тези ВУЗ, но за съжаление не съм чул за никакви други съществени стъпки след тези разговори.

Конкретно предложение: Фиксираният в редица документи задължителен хорариум (по същество 360 ч.) е висок. Именно това принуждава хабилитираните лица да предлагат много курсове и курсчета, само и само да достигнат своя норматив. За да съобщава нови факти на студентите си, преподавателят трябва да има време за реални изследвания, което сега просто няма. Следователно в Изследователските Университети този хорариум трябва значително да се намали. Това действително ще стимулира сътрудниците на тези университети, а и не само тях. При едно **двукратно намаление** на часовете, много от преподавателите в останалите университети също ще поискат да се занимават със сериозна научна работа. Освен това, подобно намаляване на хорариума по специално обучение ще отвори място за курсове от общо хуманитарен характер, които да формират по-широка култура на завършващия специалист. Респективно – студентите по хуманитарните дисциплини трябва да знаят какво се случва в природните науки.

Организационни средства: Нужно е да се следва принципа - дискусии в академичната общност на всяка съществена стъпка, преди приемането на административното решение и прозрачност на действията. Държавната политика в областта на науката и ВО е твърде важна, за да бъде оставена в продължение на десетилетия в ръцете на едни и същи чиновници и на случайни лица, изявяващи се като министри.

Ясно е, че развитието на страната до голяма степен ще зависи от нашата способност да открием творческия потенциал на младите хора, да го развием и да му създадем такива

условия за работа и живот, че той да заработи за България.

За възможните цели в една дългосрочна перспектива (до 2030) г.

I. Достигане на средното ниво на ЕС на броя на лицата с ВО като процент от населението. Без това не можем да си представим една модерна икономика и да бъдем бъдещият равноправен член на Европейския съюз. Основен проблем тук е да осигурим и нужното качество на обучение на тези хора.

II. Стабилизиране и укрупняване на държавните ВУ с намаляване на техния брой. Този акт ще срещне огромна съпротива, но ситуацията, в която сме, го налага. Закриване на ВУЗ, които систематически не покриват изискванията на акредитация.

III. Достигане на пълна конвертируемост на студенти, преподаватели и учени със страните от Обединена Европа. При развитие и укрепване на системата на висшето образование, при наличие на технологични паркове и други водещи лаборатории, то може да бъде атрактивно за студентите и преподавателите от Обединена Европа. Това ще бъде допълнителен съществен фактор за духовен и икономически просперитет. Такъв резултат може да се очаква, ако се подкрепят жизнеспособните звена. **Ако следваме принципа “на калпак”- до никъде няма да стигнем.**

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Суверенитетът на един народ се състои преди всичко в способността му да организира, съхранява и обновява свой собствен елит и всичко друго е само средства и способности към тази цел. Ако той не успее и неговият елит не отговори адекватно на предизвикателствата, то, според Арнолд Тойнби, идва универсалната държава – тоест империята.

Бележки

¹ Подобна фигура е приведена от чл.-кор. проф. Д. Бучков във „Висшето образование в България в края на XX и началото на XXI век”, 2011, Изд. ТУ – София.

² Във Физическия факултет при СУ не се разглежда въпросът за професорски конкурс без наличието на поне един кандидат със степен доктор на физ. науки. Но навсякъде ли това е така?